

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.1-2.19>

А. Р. Ікаєв

викладач циклу спеціально-тактичних дій та фізичної підготовки
Київського центру первинної професійної підготовки «Академія поліції»
Національної академії внутрішніх справ

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність відбувається за умов відповідної обстановки, яка склалася в конкретний момент розслідування, що у криміналістиці традиційно називається «типова слідча ситуація». Формування типових слідчих ситуацій має фундаментальне значення для побудови методики втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Проведені дослідження засвідчили, що до типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність за умови наявної інформації про вчинення злочину можна віднести такі: втягнення очевидне, втягувач затриманий і особа його відома; втягувач затриманий, але не встановлена його особа; затриманий неповнолітній, який міг бути втягненим у злочин; затримана повнолітня особа, але є дані, що в злочині брав участь неповнолітній; є відомості про можливе вчинення втягнення неповнолітніх, але потрібна перевірка; надійшла інформація від особи, втягнутої до злочинної діяльності.

Типові слідчі ситуації розкрито залежно від втягнення неповнолітніх: у злочинну діяльність; пияцтво; заняття жебрацтвом; заняття азартними іграми.

Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування залежать від особливостей попередніх відносин між неповнолітнім втягненим і дорослим втягувачем. Залежно від цієї ознаки типовими слідчими ситуаціями є такі: втягнений неповнолітній знайомий із втягувачем; спілкування неповнолітнього з втягувачем відбулося внаслідок випадкового знайомства.

З урахуванням наявних даних про окремі елементи криміналістичної характеристики злочину на початковому етапі може бути виокремлено такі типові слідчі ситуації: 1) слідчі ситуації, що характеризують обстановку вчинення злочину, залежать від місця та часу вчинення злочину, наявності слідчої картини на місці події; 2) слідчі ситуації, які виникають у результаті отриманої інформації від неповнолітнього щодо втягнення у злочинну діяльність; 3) слідчі ситуації, що виникають залежно від позиції підозрюваної особи.

Типові слідчі ситуації є результатом наукового узагальнення істотних криміналістично значущих ознак, загальних для певної групи конкретних ситуацій та є невіддільною частиною процесу розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Ключові слова: кримінальне провадження, злочин, досудове розслідування, криміналістична характеристика, підозрюваний.

Постановка проблеми. Молодіжна злочинність потребує підвищеної уваги суспільства та правоохоронних органів, адже йдеться про злочинну поведінку осіб, які перебувають на

стадії формування особистості. Кримінальний процесуальний кодекс України у ст. 2 передбачає одним із завдань кримінального провадження забезпечення швидкого, повного

та неупередженого розслідування. Якісне та ефективне виконання цього завдання залежить від правильної оцінки слідчих ситуацій на початковому етапі досудового розслідування. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, як і інші злочини, розслідується в обстановці, яка склалася в конкретний момент реальності на певному етапі розслідування. Така система взаємозв'язків часу, місця та інших чинників у криміналістиці отримала назву «типова слідча ситуація». В умовах сьогодення для розроблення методики розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність і здійснення практичної діяльності вона має фундаментальне значення.

Складнощі розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність пов'язані з виявленням усіх фактів злочинної діяльності, встановлення кола всіх співучасників вчинення злочину. Важливо встановити всі обставини кримінального провадження, які стосуються способів і засобів втягнення до злочинної діяльності, що буде впливати на запобігання вчиненню нових злочинів за участю неповнолітніх, настановлення їх на шлях виправлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання та природи слідчої ситуації займалася значна кількість науковців, як вітчизняних, так і зарубіжних. Поняття і класифікації слідчих ситуацій докладно досліджені в роботах В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, О.В. Васильєва, Т.С. Волчецької, І.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкіна, О.Н. Колесніченка, В.О. Коновалової, М.О. Селіванова. Проте ціла низка важливих питань, пов'язаних із особливостями слідчих ситуацій, які виникають під час розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, залишилася поза увагою вчених.

Мета статті – визначити й надати характеристику типовим слідчим ситуаціям розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Виклад основного матеріалу. У криміналістичних наукових джерелах використовується термін «типові слідчі ситуації», що надає можливість інтеграції знань про певну ситуацію під час розслідування злочинів і виведення загальних закономірностей пізнання ситуації та роботи з нею.

Розслідування злочинів являє собою процес підготовки та проведення різних слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів, їхніх комплексів на відповідних ета-

пах кримінального провадження з урахуванням обставин, що складаються, – слідчих ситуацій. Інакше кажучи, процес розслідування як сукупність слідчих ситуацій, що чергуються, потребує їх розв'язання на відповідних його етапах та окремих відрізках часу. На кожному етапі розслідування – початковому, наступному, заключному – можуть складатися численні та різноманітні слідчі ситуації, обстановка та умови, що визначаються різними об'єктивними та суб'єктивними чинниками [1, с. 165].

У криміналістиці відсутні загальновизнані визначення «слідчої ситуації» та «типової слідчої ситуації».

Неоднозначність підходів до поняття слідчої ситуації зумовлює наявність у літературі значної кількості запропонованих ученими дефініцій.

Слідча ситуація в широкому розумінні – це сукупність усіх умов, що впливають на розслідування і визначають його властивості. Слідча ситуація у вузькому значенні – це сукупність інформаційних даних, які має слідство на конкретному етапі розслідування злочину. Також слідчою ситуацією називають сукупність умов, в яких у цей момент здійснюється розслідування [2, с. 12–13].

Т.С. Волчецька визначила слідчу ситуацію як ступінь інформаційної обізнаності слідчого про злочин, а також стан процесу розслідування, яке склалося на будь-який визначений момент часу, аналіз і оцінка якого дають змогу слідчому прийняти найбільш доцільні у справі рішення [3, с. 38].

На думку В.К. Весельського [4], найбільш точним (в інформаційному плані), був В.І. Шиканов, який вважав, що «слідча ситуація – це сукупність даних, що характеризують обстановку, в якій слідчому слід діяти». Він впритул наблизився до правильного визначення слідчої ситуації не як сукупності даних про слідчу ситуацію, а як реальної слідчої ситуації («обстановка, в якій...») [5, с. 157].

Значного поширення набула позиція Р.С. Белкіна, що слідча ситуація – це сукупність умов, в яких цієї миті здійснюється розслідування, тобто та обстановка, в якій протікає процес доказування. Слідча ситуація формується під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів (умов) [6, с. 128].

Щодо слідчої ситуації використовуються два основні підходи: з одного боку, слідча ситуація розглядається як внутрішній елемент розслідування, з іншого – як зовнішній елемент (обстановка, умови) щодо розслідування [7, с. 31].

Сьогодні розроблено декілька класифікацій слідчих ситуацій, підставою яких здебільшого служить характеристика лише одного з компонентів ситуації. Найбільш повно ці класифікації описав Л.Я. Драпкін, що склав класифікаційну схему, де поділив слідчі ситуації на прості та складні. У разі відсутності або неістотності інформаційних, логічних, психологічних, тактичних, організаційно-управлінських труднощів і наявності в розпорядженні слідчого достатніх можливостей з їх швидкого і відносно легкого усунення без будь-яких негативних наслідків створюються сприятливі умови й обстановка, виникають так звані прості ситуації [8, с. 8].

Інше становище складається, коли розслідування істотно ускладнено пошуком надійних джерел інформації, достатніх даних про елементи предмета доказування і перш за все про особу злочинця, власне суспільно небезпечне діяння. Слідча ситуація ускладнюється і у результаті протидії слідчому з боку підозрюваних, обвинувачених та інших учасників кримінального процесу, які займають негативні позиції у справі, відсутністю гарантованих (абсолютно надійних) способів і засобів досягнення цілей, браком часу, сил, коштів або їх неправильним розподілом, великою трудомісткістю проведених дій та іншими негативними чинниками. Несприятливі обстановка й умови, які виникають при цьому, призводять до утворення складних ситуацій [8, с. 8–9].

Залежно від кількості, характеру і змісту формуючих факторів усі складні слідчі ситуації можна диференціювати на п'ять класифікаційних груп: проблемні, конфліктні, тактичного ризику, організаційно неупорядковані і комбіновані (змішані) ситуації [8, с. 9].

Цікаву характеристику слідчої ситуації з позицій системного підходу зробив Г.О. Зорін [9]. Він дослідив, що слідча ситуація є:

I. відкритою системою, в якій взаємодія учасників заснована на отриманні інформації ззовні, а також по каналах зворотного зв'язку з постійним і взаємним рефлексуванням позицій партнерів;

II. цілеспрямованою системою, оскільки діяльність її учасників зумовлена певною метою або комплексом цілей, що часто суперечать одне одному;

III. контрольованою, але не повною мірою, системою (коли слідчий випускає з рук ініціативу, це не може не вплинути на слідчу ситуацію);

IV. дискретною системою, яка може бути розділена на різні процеси: контролю за вико-

нанням власних функцій слідчого; сприйняття інформації від учасників ситуації; сприйняття та оперативної оцінки слідчих помилок, упущень; формування адекватної програми виправлення помилок, запобігання можливим негативним наслідкам недоглядів слідчого; виконання комплексу тактичних прийомів відповідної спрямованості та прийняття інформації щодо їхньої результативності;

V. детермінуючою системою, оскільки вона обумовлює поведінку слідчого та інших зацікавлених осіб, які так само, як і слідчий, аналізують ситуацію і роблять відповідні висновки про майбутні слідчі ситуації.

Для того, щоб бути використаними в криміналістичній методиці, слідчі ситуації потребують типізації, оскільки конкретні окремі методи розраховані саме на типові слідчі ситуації, подібно до того, як вони враховують типові слідчі версії, містять типову послідовність слідчих дій та ін. [6, с. 139]. Специфічні (або конкретні) ситуації складаються під час розслідування з конкретної справи. Можливість типізації слідчих ситуацій зумовлена наявністю закономірності, ситуаційної повторюваності процесів виникнення інформації про злочин [10, с. 122].

Типізація слідчих ситуацій за всіма складниками їхніх компонентів практично неможлива, оскільки буде налічувати величезну кількість варіантів.

Відповідно, типізацію слідчих ситуацій розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність можна проводити за певними критеріями, й спиратись передусім слід на інформаційний складник.

На думку Д.Ф. Флорія, для початкового етапу розслідування втягнення неповнолітніх у вчинення злочину характерні такі слідчі ситуації: 1) інформація про злочин, затримані дорослий і неповнолітній підозрювані, є дані про те, що останній міг бути втягнутий до скоєння злочину; 2) є інформація про злочин, затриманий неповнолітній підозрюваний, який міг бути втягнутим до скоєння злочину невстановленим дорослим підбурювачем; 3) є інформація про злочин, затриманий дорослий підозрюваний, але є дані, що в злочині брав участь неповнолітній, який міг бути втягнутим у злочин дорослим співучасником [11, с. 56].

Проведене А.І. Довганем вивчення кримінальних проваджень (справ) щодо досудового розслідування втягнення неповнолітніх у заняття жебрацтвом дало йому змогу виокремити такі слідчі ситуації: 1) на момент, коли було відкрито

кримінальне провадження наявні очевидні факти вчинення кримінального правопорушення і є інформація про підозрюваних; 2) наявне кримінальне правопорушення, вчинене повнолітньою особою, однак при цьому не встановлено особу, яка його вчинила; 3) не встановлено, що конкретно сталося, але є підозрюваний; 4) не встановлено події кримінального правопорушення й особи, які його вчинили [12, с. 87].

Отже, на початковому етапі розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність можна виділити типові слідчі ситуації: прості та складні, загальні та спеціальні.

На нашу думку, до загальних типових слідчих ситуацій можна віднести такі: 1) є інформація про злочин, втягнення очевидне, втягувач затриманий і особа його відома; 2) є інформація про злочин, втягувач затриманий, але не встановлена його особа; 3) є інформація про злочин, затриманий неповнолітній, який міг бути втягненим у злочин; 4) є інформація про злочин, затримана повнолітня особа, але є дані, що в злочині брав участь неповнолітній (статус втягненого потрібно підтвердити); 5) є інформація про можливе вчинення втягнення, але потрібно проведення дій для з'ясування всіх фактів; 6) є інформація втягнутої особи у злочин.

На нашу думку, враховуючи об'єктивну сторону втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, можна виокремити спеціальні типові слідчі (розшукові) дії, що будуть використовуватися під час розслідування втягнення неповнолітніх окремо у:

1) злочинну діяльність (наявність дорослих підбурювачів чи інших співучасників; існування групи неповнолітніх (можливо, і дорослих), яка здійснила кілька злочинів; наявність фактів неінформування або заздальгідь не обіцяного приховування з боку дорослих (батьків, осіб у яких неповнолітній залишав на зберігання викрадені речі, яким дарував такі речі і ін.); придбання дорослими викраденого неповнолітнім майна і його збут [13, с. 102];

2) пияцтво (наявність інформації про: співучасників та осіб, які втягли неповнолітнього в пияцтво; аморальний спосіб життя, якщо це передувало втягненню в злочин; про обставини придбання і вживання спиртного; про причетність втягувачів і залучених до скоєння інших злочинів; наявність свідків пияцтва);

3) заняття жебрацтвом (наявність інформації щодо способів втягнення до жебрацтва; наявність інформації чи є доходи від жебрацтва основним або одним з головних джерел існування даної особи);

4) заняття азартними іграми (є інформація про обставини допуску неповнолітнього в приміщення ігрового закладу; є інформація щодо використання неповнолітнього або за його участі в азартних іграх; є інформація про вчинення дій групою осіб за попередньою змовою; з витяганням доходу у великому розмірі; особою з використанням свого службового положення.

Початок розслідування ситуаційно залежить від фактора попередніх відносин між втягненим і втягувачем. Типовими слідчими ситуаціями у кримінальних провадженнях розслідування злочинів цього виду є такі:

1) втягнений неповнолітній знайомий із втягувачем;

2) спілкування неповнолітнього з втягувачем відбулося внаслідок випадкового знайомства, але неповнолітній може його впізнати.

Отже, у результаті проведеного нами дослідження встановлено, що для початкового етапу розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність можуть бути виділені такі групи слідчих ситуацій з урахуванням наявних даних про окремі елементи криміналістичної характеристики злочину: 1) слідчі ситуації, що характеризують обстановку вчинення злочину, залежать від того, в якому місці та в який час було вчинено злочин, наявність слідової картини на місці події; 2) слідчі ситуації, які виникають у результаті отриманої інформації від потерпілого щодо втягнення у злочинну діяльність; 3) слідчі ситуації, що виникають залежно від позиції підозрюваної особи.

Висновки і пропозиції. Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що слідчі ситуації є невіддільною частиною процесу розслідування різних кримінальних правопорушень, а типова слідча ситуація – їхнього окремого виду. Типові слідчі ситуації є результатом наукового узагальнення істотних ознак, загальних для певної групи конкретних ситуацій, на основі яких і формується методика розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Список використаної літератури:

1. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків, 1998. 376 с.
2. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посібник / О.В. Батюк, Р.І. Благуца, О.М. Гумін та ін.; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 324 с.
3. Волчецкая Т.С. Криминалистическая ситуалогия : монография / под ред. проф. Н.П. Ябло-

- кова. Калининград : Калининградский университет, 1997. 248 с.
4. Весельський В.К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 25–26. С. 193–199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2011_25-26_22.
  5. Шиканов В.И. Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений. *Методика расследования преступлений (общие положения)* : мат-лы науч.-практ. конф. Москва, 1976. С. 157–160.
  6. Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва : Юристъ, 1997. 523 с.
  7. Брылев В.И., Сокол Ю.В. Типичные следственные ситуации по делам о вовлечении несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий. *Общество и право*. 2012. № 1 (38). С. 204–209. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tipichnye-sledstvennyye-situatsii-po-delam-o-ovovlechenii-nesovershennoletnego-v-sovershenie-antiobschestvennyh-deystviy>.
  8. Драпкин Л.Я. Основы теории следственных ситуаций. Свердловск : Издательство Уральского университета, 1987. 163 с.
  9. Зорин Г.А. Криминалистическая эвристика : учеб. пособие по курсу «Криминалистика». Т. 1. Гродно, 1994. URL: http://ebooks.grsu.by/krim-evristika_one/index.htm.
  10. Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997.
  11. Флоря Д.Ф. Расследование вовлечения несовершеннолетних в совершение преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2002. 195 с.
  12. Довгань А.І. Методика розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2019. 212 с.
  13. Федосова О.В. Проблеми типізації слідчих ситуацій та формування версій, що виникають в ході розслідування корисливо насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми. *Теоретичний аналіз і наукові дослідження юридичної науки: проблеми та перспективи* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 28–29 квітня 2017 р. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2017. С. 99–103.

Ikaiev A. R. Typical investigations of the investigation of juvenile involvement in crime activities

Investigation of the involvement of minors in criminal activity takes place under the conditions of the relevant situation, which was formed at the specific moment of the investigation, which in criminalistics is traditionally called “typical investigative situation”. The formation of typical investigative situations is fundamental to the construction of a methodology for involving minors in criminal activity.

Studies have shown that the typical investigative situations at the initial stage of investigation into the involvement of minors in criminal activity, provided that information about the crime is available, include. Involvement is obvious, the person involved is arrested and his / her identity is known; the retractor is detained but his identity is not established; the detention of a minor who may have been involved in a crime; the adult was detained, but there is evidence that a minor was involved in the crime; there is information about possible juvenile involvement, but a check is required; received information from a person involved in criminal activity.

Typical investigative situations are disclosed depending on the involvement of minors: in criminal activity; drunkenness; begging; gambling.

Typical investigative situations at the initial stage of the investigation depend on the characteristics of the previous relationship between the juvenile involved and the adult. Depending on this trait, typical investigative situations are: a minor acquaintance with a retractor is involved; communication of the minor with the retractor occurred as a result of casual dating.

Taking into account the available data on the individual elements of the forensic characteristics of the crime, the following typical investigative situations may be initially identified: 1) investigative situations characterizing the crime scene, depending on the place and time of the crime, the presence of a trace picture at the scene; 2) investigative situations that arise as a result of information received from a minor about involvement in a crime; 3) investigative situations that arise depending on the position of the suspect.

Typical investigative situations are the result of the scientific generalization of significant forensically relevant features common to a particular group of specific situations and are an integral part of the process of investigating the involvement of minors in criminal activity.

Key words: *criminal proceedings, crime, pre-trial investigation, criminalistic characteristics, suspect.*